

նին՝ առաջինը յունուար և փետրուար ամիսներին իսկ երկրորդը մնացածների համար այդ պատճառով տարուայ ցանկի մէջ նահանջները կրկնուած են: Օրինակ 1248 նահանջ թուի եօթներեակն է Գ. և Դ. ուրեմն եթէ պէտք լինի փետրուարի 5-ն իմանալ՝ Գ. գծի վերայ փնտռելով կգտնենք, որ չորեքշաբթի է. իսկ մարտի 5-ը Դ. գծի վերայ որոնելով՝ կգտնենք, որ հինգշաբթի է:

Նոր կամ Գրիգորեան տումարը 12 օր տարբերութիւն ունի մեր գործածած Յուլիան տումարից. նոյն ձևով կարելի է գործածել և այս տումարը, միայն դարերի թիւը Գրիգորեան տումարի բաժնում պէտք է որոնել, օր. եթէ տարուայ եօթներեակը $B=8$. է՝ նոյն ձևով կարող ենք գտնել ցանկացած տարեթուի որոշ օրը կամ ամսաթիւը: Օրինակ 1643 թ. նոյեմբ. 17-ը ի՞նչ օր էր: Կը գտնենք նախ եօթներեակը F և ապա նոյեմբերի 17-ը կտեսնենք, որ կիրակի է:

Մի քանի խօսք ևս բարեփոխութեան մասին: Յայտնի է, որ տարեշրջանը 365, 2422166 .. օր է, որ Յուլիոս կեսար 45 թ. Զ. ա. աստղարաշխնների օգնութեամբ իւր աշուտով տումարը ձևակերպեց, տարին 365 $\frac{1}{4}$ օր հաշուելով, որով չորս տարին մի օր աւելանում է և նահանջ է անուանում: Բայց այս հաշիւը բոլորովին ճիշդ չէ, որովհետեւ իւրաքանչիւր տարուայ համար 0.0077834 ($=365.25 - 365.2422166..$) աւելի է հաշուած, որ 400 տարուայ ընթացքում կլինի 3.11336 .. օր, այսինքն իւրաքանչիւր 400 տարին երեք օր կաւելանայ: 1582 թ. Գրիգորեան տումարով կամեցան ուղղել այդ սխալը՝ ջնջելով տասն օրուայ տարբերութիւնը և որոշեցին իւրաքանչիւր 400 տարուայ մէջ փոխանակ 100 նահանջ հաշուելու, 97. հաշուել. տարին 365.2425 օր ընդունելով, որ դարձեալ բոլորովին ճիշդ չէ: Այս փոքրիկ տարբերութիւնը 40 դարի ընթացքում մի օր կլինի, այսինքն 1582—5600, որ նահանջ է և ուրեմն հարկ կլինի կրկին բարեփոխել: Բայց ամսարական շաբթի մէջ պէտք է նոյնաձևութիւն և կարգաւորութիւն լինի, ընդհանուրին մտաչելի և դիւրագործածելի անելու համար: Եթէ բարեփոխումը 5600 թ. լինի՝

դարերի շաբթի մէջ նոյնաձևութիւնը կհասն. դարուի Այս հանգամանքը աչքի առաջ ունենալով պ. Հոփուեանը հաշուել է, որ 40-րդ դարու վերջը տարբերութիւնը 17 ժ. աւելի կլինի և քանի որ բարեփոխումը նահանջ տարին կարելի է անել մի օր պակասեցնելով՝ ուստի նախընտրելի է համարում 40-րդ դարը նահանջ չհամարել, որով 17 ժ. առաւելութեան տեղ միայն 7 ժ. պակաս հաշուած կլինենք: Նոյն բարեփոխութիւնը կարելի է անել և 80-րդ դարու վերջը: Այսպիսով թէ տումարի կանոնաորութիւնը չի խանգարուի և թէ հաշիւը աւելի ճիշդ կլինի ժամանակի վերաբերութեամբ:

Բարեփոխման սխեմակներով ևս կարող ենք գտնել մեր ցանկացած օրը կամ ամսաթիւը, ինչպէս Յուլիան և Գրիգորեան տումարների սխեմակներում գտանք:

Գ. Վ.

ՉԱՅՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (Lautlebre)

ՎՐԱՅԵՐԷՆ ՉԱՅԵՐԷՆԻՑ ՓՈԽԱՌԵԱՆ ԲԱՌԵՐԻ

1.

Պրացիների յարաբերութիւնը Հայերի հետ սկսում է շատ հին թերեւ նախապատմական ժամանակներից. ինչպէս պատմագիրները յայտնի կերպով վկայում են, վրացիները գրեթէ միշտ եղել են Հայկական գերիշխանութեան տակ՝ կազմելով մի առանձին վարչութիւն, և այս մինչև իսկ այն ժամանակ, երբ Հայերը հարկատու են եղել օտարներին, այսպէս Բագրատունեաց շրջանի մինչև կեսը Հայոց թագաւորները ուզած ժամանակ կարող էին նրանցից վերցնել զօրք և խառնել իրանց սեպհական բանակի հետ: Վրաստանի նախկին քաղաքակրթութիւնը Հայերից է. քրիստոնէութիւնը Վրացիների մէջ որչափ էլ որ անկախ լինէր, բայց և այնպէս հայկական եկեղեցու և Հայոց հայրապետական աթոռի հետ անձուկ կապերով կապուած է եղել, գոնէ մինչև Կիւրդոն. սրա օրով Վրացիների յաճանումը հայկական առաքելական եկեղեցուց, արդէն չէ եղել երկու ազգերի քաղաքական յարաբերութիւններին — Վրացիների գիրը հայ Ս. Մեսրոպն է հնարել. և թէպէտ գիտունները այս

մասին տարակոյս են յայտնում, բայց իրանք ևս մի հաստատ եզրակացութեան չեն հասած. * այնուամենայնիւ դժուար թէ ստոյգ չլինի Կորիւնի անդաճը, այն պատմագրի որ այնպէս լաւ տեղեակ է Վրացիների կեանքին, մինչև համարել զինքը Վրացի կամ գոնէ վրահայ:

Այս յարաբերութիւնների պատճառով բազմաթիւ հայերէն բառեր մտած են վրացերէնի մէջ այլևայլ ժամանակ, Այս փոխառութիւններն եղած են ոչ միայն ընդհանր հայերէն, այլ և օտար բառերի նկատմամբ: Եւ արդարև Վրաստանը շրջապատուած լինելով Սև ու Կասպից ծովերից և Կովկասեան լեռնաշղթայից, հին ժամանակներում նրա յարաբերութիւնները Պարսկների, Ասորիների, աւելի ուշ Արաբների, Թերեւս նաև Յոյների հետ կատարուում էին Հայաստանի միջոցով. ուստի բնական է ենթադրել թէ այն օտար բառերը՝ որ Վրացիները փոխ են առել Պարսկերէնից, Ասորերէնից, Արաբերէնից և Եթովպերէնից, գոնէ մեծ մասով փոխառեալ են ուղղակի հայերէնից: Իմ ուսուցիչ Հայագէտ պրոֆ. Մէյլէ մտածում է, որ այսպիսի բան անկարելի չէ, և միջոցներ է որոնում հաստատելու այս միջնորդութիւնը, նմանապէս Միշէլ Ռիարինին՝ Վրացերէն փոխառեալ բառերի վերայ իւր մի փոքրիկ յօդուածի մէջ՝ թէև կարևորութիւն չէ տալիս հայերէնի արած ազդեցութեան Վրացերէնի վերայ, բայց այնուամենայնիւ ընդունում է թէ Հայաստանը կատարել է «բաւական գործունեայ միջնորդի դեր հարաւից եկած բոլոր նորութիւնների համար»: Իրրև թէ օտար բառերի միջնորդութեան դեր կատարող լեզուն չէր կարող նաև իր ընդհանր բառերը փոխ տալ:

Միջնորդական այս դերի մասին դժուար է մի հզօր փաստ առաջ բերել՝ իրրև ապացոյց բոլոր այսպիսի փոխառութիւններին. բայց պէտք է նկատել թէ գրեթէ բոլոր այն բառերը (խօսելով միշտ հին բառերի համար) որ Վրացերէնը Պարսկերէնից, Ասորերէնից և այլն փոխ է առել, կան նաև

* Տես այս մասին Գալուստ Տէր Մկրտչեանի յօդուածը, Արարատ 1896, Սեպտ. էջ 430, և Հ. Եովհ. Թորոսեանի ուսումնասիրութիւնը, Բաղմաշէպ, 1897, Մարտ. էջ 111. սրա արդեւք չէ կարելի համարել այն կէտը որ Վրացի մատենագրութիւնը սկսում է միայն եօթներորդ դարում, մեզանից երկու դար աւելի ուշ, այնպիսի ժամանակ, երբ Վրացի ազգը աւելի յարած էր յոյներին:

1. Le rôle assez actif d'intermédiaire que jouait l'Arménie, pour toute nouveauté venant du Sud. Տես Michel Riabinin, Notes de la lexicographie géorgienne, examen du matériel emprunté. Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. 1897, Հատոր Ժ. էջ 12—23.

Հայերէնի մէջ. նաև շատ բառեր որ Հայը վերցրել է օտարներից և իւր ձայնական օրէնքների համեմատ փոփոխութիւնների է ենթարկել, ճիշտ նոյն փոփոխութիւններով գտնուում են վրացերէնի մէջ, օրինակ՝ զմրուխտ, գանձ, անգամանդ, ակառն, անդերձ, բաղեն, բաղմակ ևլն. ևլն. վրացերէն զուրմուխտի, գանձի, անգամանքի, ակառու, անդերձի, բաղմակի ելլն: Սրանք արդէն բաւական համոզիչ փաստեր են:

Կան նաև մի քանի բառեր, որոնց համար դժուար է ասել թէ վրացերէնը հայերէնից վերցրել է. նոյն իրաւունքով կարելի էր հակառակը պնդել, նկատելով այն կենդանութիւնը՝ որ վրացերէնը ցոյց է տալիս սրանց գործածութեան մէջ, երբեմն էլ ունենալով նրանց արմատը. այս կարգից են երկու և երեք թուականները. վրաց. որի, հերի, Մինգ. ժիւրի, ժուրի, Ենգիլ. օր, օօր, Լագերէն՝ ջուր, ժուր, ժուր, Սփան. որի, հերի, յերվի՝ երկու, Վրաց. սամի, Մինգ. շումի, սումի, Լաչ. ժում, սում, շում, Սփան. սեմի, Ենգիլ. սամ՝ երեք, որոնցից յառաջ են եկել Հայկական Հոռի և Սանի ամսանունները (իրրև երկրորդ և երրորդ ամիս), Նոյնպէս ոչխար, փառախ, փոցխ. վրաց. փառա՝ հօտ, փառիկի՝ փարախ, ցխափառի, ցխառախ՝ ոչխար կամ կենդանի, ցխովի՝ շնչաւոր, անասուն, ցխովերթա՝ կեանք, սացխառե՝ փարախ, մեցխառե՝ հովիւ. Լազ. լխուրի՝ ոչխար, Վրաց. փոցիկ՝ փոցիս, Լազ. պուշխա, պուշխա, պուշխա՝ եղունգ, սմբակ ևլն:

Այս տեսակ բառերի թիւը շատ փոքր է. Միանգամայն թէ հայերէնի և թէ վրացերէնի մէջ գտնուած բառերի թիւը հասնում է ինը հարիւրի. այս բառերը քաղուած են Չուրի-նօփի Վրացերէն—Ռուսերէն—Ֆրանսերէն ընդարձակ բառարանից (տպ. Պետերբուրգ, 1840) և Կլապրոթի Վրացերէն—Ֆրանսերէն բազմաբանից (Klaproth, Vocabulaire Géorgien—Français, Paris): Դժբախտաբար մինչև այժմ ոչ մի գիտական աշխատութիւն չէ պատրաստուած այս փոխառեալ բառերի մասին, ոչ մեր ազգային, ոչ վրացի և ոչ էլ օտար լեզուաբանների կողմից. մի այսպիսի աշխատութիւն օգտակար է ոչ միայն վրացերէն լեզուի քննութեան և նրա աղբիւրների հետ լաւ ծանօթանալու, այլ և նոյն իսկ հայերէն լեզուի համար. որովհետև այս փոխառութիւնների ուսումնասիրութեամբ մենք կարող ենք լուծում գտնել հայ լեզուի հնագոյն հնչիւնների, մասնաւորաբար երկբարբառների նկատմամբ մեր ունեցած տարակոյսների համար:

Երկրորդ. հայերէն ինչ ինչ բառերի երկրորդական ձևերը՝ օրինակ շաղաղ (շաղեղ), աղազ (եղազ), նախապետ (նահապետ)՝ որոնք կարելի էր դրչագիրների սխալ համարել և տարակուսել նրանց ճշմարիտ գոյութեան մասին, հաստատուում են

երբեմն վրացերէնով երբ այս տեղ գտնում ենք շալալի՝ վէրքի թարախ ալաղի՝ տեղ, ճանապարհ, նախապէս՝ գաւառապետ ձեւերը:

Նորորդ. նոյնը պէտք է կրկնել ուղղագրական տարբերութիւնների համար. օրինակ. քարք կամ քարձ, բէձ կամ բէջ, քութան կամ գութան, ջաղխել կամ ջախել, ջախջախել, որոնք ճշգրտում են վրացերէն ֆաղի՝ շէկ, կարմրագոյն, քնձ՝ ուս, թիկունք, կոնակի ոսկոր, գոլքանի՝ գութան, ջախքա՝ բաղխել, զարնել, ջախաշոխի՝ աղմուկ, շոխից բառերով:

Չորրորդ. վրացերէնը մեզ մատակարարում է երեսունի չափ հայ բառերի մեկնութիւնը. տալով նրանց ստոյգ արմատը, երբեմն նաև նրանցից ծագած նոր բառեր, որ մեր մատենագրութեան մէջ չեն անցած, և այսօր ևս կենդանի չեն մեր ժողովրդի բերանում. օրինակ մենք ունինք գանգաւցուցանել, շղուարդոյ, ճշմարիտ, սոցնակ, շիտակ, տրտունջ, անթեղ լէյ բառեր՝ որոնք մեզ համար կամ արմատ են (ինչպէս տրտունջ, անթեղ, ճըշմարիտ) և կամ նրանց արմատը ենթադրում ենք (ինչպէս գանգաւ, շղու, շիտ). սրանց ստոյգ արմատը տալիս են մեզ վրացերէն գանգաւի, շղու, մեշու, սղու, շլեխ, տրտիւնի, անթեղ, լէյ, հոմանիշները:

Իմ այս յօդուածի նպատակը չէ խօսել բոլոր այս կէտերի մասին. ինչ որ շատ երկար կը լինէր, այլ յայտնել այն ձայնական օրէնքները՝ որոնցմով վարուել են վրացիները հայերէն բառեր փոխ առնելիս. Արդէն պատրաստել եմ մի առանձին ուսումնասիրութիւն բոլոր այն բառերի վերայ որ վրացերէնը, ինչպէս նաև Աւստրերէնը, Ռսեթերէնը, Մինգրելերէնը, Լազերէնը, Արխազերէնը, վերջապէս Վովկասեան բոլոր մեծ ու փոքր լեզուները վերցրել են « հանուրց հի սիսականաց վեհագոյն » լեզուիցը, ինչպէս անցեալ տարի ծանուցել են վրաց Իվերիա լրագիրը, Մշակ թիւ 109 և Հանդէս Ամսօրեայ նոյեմբերի. Բոլոր այս մանրամասնութիւնները բացատրուած կը լինին այնտեղ. բայց դրա հրատարակութիւնը մնում է ապագային:

2.

Հայերէն գրերը վրացերէնի մէջ կրում են հետեւեալ ձայնական փոփոխութիւնները.

ՁԱՅՆԱՒՈՐՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Ա.

1. Ան մնում է ա. օրինակ. ագաւակի՝ ագաւակ. ալալի՝ ալալի. աւար, որս. ախանքի՝ ախանատ, ախնատ. ալանկա՝ խահրել, աղանձել. ալախի՝ թեթեւ, դժգոյն, աղքատ, անպարտապանի՝ հպարտ, ամբարտաւան, արակի՝ առակ, պատմութիւն. արարարի՝

Արարատ. արդի՝ ալժմի խակոյն, արդ. արձանի՝ մեծ քար. արտաւարի՝ արտաւար. ալալակի՝ աւազակ. քանչարի՝ բանջար. գանգուրի՝ մազափոխութեան ժամանակ աւաստներէ մտղը. կար՝ կալ (կամենելու). վանի՝ տուն բնակարան (հայ. վան), վարչախնցի՝ վարչամակ լէյ:

2. Ո լինում է հետեւեալ բառերում. փորոնքի՝ իշխան (հայ. փարսաւ). կոյիմքանի՝ հնգկական բոյս մը (հայ. կողեյան). նիկոտա՝ անասունների ճակատի վերայ սպիտակ նշան (հայ. նիկար). իսմանի՝ վախճան, վերջ. նալոտի՝ մի ծառ (դժուարաւ մեր հնագոյն նարառ ձևից տեղափոխութեամբ). ճոճոնալի՝ ճախարակ, լոքիո՝ լուրիւ. Այս վերջի երկու ձևերում ո կարող է առաջին ո տառին հետեւելով առաջ եկած լինել:

3. Ե լինում է հետեւեալ բառերում. ֆերի՝ գարի. խալերդի՝ թաւիշ, թաւածաղիկ (հայ. խաւարս), լեյալա՝ լաչակ. կերվա՝ կարել, կիլոքա՝ կաղ. (Աւստրերէն կալա). գերշի՝ վէրք, խեղութիւն (հայ. գարշ ?). կալեկի՝ կաղանդ. իսկ ջեկի, ջեկիքի՝ ջնջոց, յաթի կտոր, եթէ ջանջիլ ձևից է:

4. Ի լինում է մագալիքի՝ օրինակ, բնագիր (մագաղար), փերեկի՝ շրջուն մանրալճառ (փերեզակ). իդրի՝ մի անասուն (վագր). բառերի մէջ վերջի ձևը շատ հաստատ չէ. իսկ համեմատութիւնը Չուբինովից է:

5. Ու լինում է ճարտիկ, ճարտիկա՝ երիտասարդ. ուհի. լուրա՝ պայտ (լար). ճիսնուրի՝ ջութակ (ջևար) բառերում. այս վերջի ձևը շատ անհաւանական:

6. Մի քանի բառերում ա-ն ջնջուում է. այսպէս են՝ ճախրակի՝ պտուտակ (ճախարակ). քրաշի՝ բաղարջ. արսիո՝ առատ. Բագրասիոնի՝ յատուկ անուն (Բագրաս). բուր ուլի՝ ջրանցք, փոս (առու). Այս աւելի սովորական է վրացերէնի ինքնուրոյն բարդութիւններում. օր. ապարան՝ ծածուկ տեղ (պարան բառից). ուրնոքա՝ խօսակցութիւն (քան). պաբոքա՝ վէճ, պալքոք. նաև մաղցիւնեա ձախ. մարդիկնի՝ աջ եթէ ստոյգ է Չուբինովի համեմատութիւնը:

7. Այս օրէնքի հակառակ մի քանի բառերում ա է աւելանում. մախրակի՝ մկրատ. կարխա՝ շիշ (կրխայ). քարվա՝ բրել, փորել. տրալի՝ անմշակ երկիր (հայ. տրաւոյ՝ անվարժ անասուն). ալչանա՝ բոյսի անուն (օշնան):

Այ երկրաւորաբար բառերի վերջում լինում է 1. ա թէ՛ հին և թէ՛ նոր փոխառութիւնների մէջ. օր. հուրիա՝ հրեայ, արա՝ ապրայ. խուլա՝ քուլայ. խուրա՝ քուրայ. փիլոքա՝ փիլթայ. շուկա՝ շուկայ. կարա՝ կապայ. կարխա՝ շիշ (կրխայ). հարխա՝ հերիսայ. սպա սպայ. ալչանա՝ մի բոյս (օշնայ):

2. Այ այս պարագայում եղել է ի կամ ջընջուել է երկու բառերի մէջ. այն է ծիմիլի՝ ծնծղայ

է ջնջուել է դմի՝ դէպ, դէմ բառում, իսկ ա ի է վերածուել բաշի՝ առասպելական ձի (հրէշ?) բառում, եթէ այս համեմատութիւններն ուղիղ են:

Ը.

Ը Գիրք բառի սկզբում երևում է միայն ընկոյզ՝ վրաց. նիգոզի բառի մէջ. բայց այս բառի պայմանները այնպէս անորոշ են, որ լաւագոյն է խօսել առանձին ուսումնասիրութեան մեջ:

Ը բառի մէջ չէ գրուում. բայց վրացերէնը այս պարագայում շատ անգամ նշանակում է ի կամ ու: Այստեղ ծագում է մի շատ կարեւոր հարց, Յայտնի է թէ Հայ լեզուն բառի անշեշտ վանկերում գտնուած ի և ու տառերից չէ անորոշուում. ժամանակին գոյութիւն ունեցել են սրանք, բայց յետոյ ջնջուել են, ոչ միայն բնիկ հայերէն, այլ և օտար լեզուներից հայերէնի անցած բառերում. Արա օրինակ են Տփղիս, տփղիսի՝ որ ցոյց է տալիս հայերէնի հնագոյն ձևը՝ *տփղիս, պահլ. վիմաւս, նիկաւա՝ հայ. վիսաւ, նիկաւ, բայց հնագոյն *վիմաւ, նիկաւ. յաղուպանս՝ բազպանս = *բազուպան: Բնիկ հայերէն բառերում, եկույ, կիւ = *կույի, եգիս, Սանս. վիկաւա, բայց գսանեմ, գիս = *գիսանեմ, գիսի, Ելն, Արդ՝ արդեօք վրացերէնը իր կողմից աւելացրել է այդ ի և ու տառերը, թէ փոխ առել է այնպիսի ժամանակ, երբ դեռ հայերէնում նրանք ընկած չէին, Պրօֆ. Մէյլէ այս վերջին կարծիքին է և ընդունում է թէ վրացերէն այս յարգի բառերը մեզ ներկայացնում են հայերէնի Բրիստոսից վերջ Բ. դարի վիճակը. որովհետև այն գիտնականի հաշուով ի և ու գրերի ջնջման օրէնքը ծագել է Բ. դարում: Իսկ պրօֆ. Հիւրշման ընդհակառակն է ընդունում նա ասում է. վրացերէնը շատ զարմանալի է թւում. նա բոլորովին կամայաբար իւր փոխ առած բառերի մի քանիսի ծայրից կտրում է, իսկ միւսների վերայ այսպէս ի կամ ու աւելացնում. ինչպէս անշուստ անշուտիսի՝ Ճշմարիտ. ալշարաւ, ալշարակի՝ օշարակ Ելն. ևս կարծում եմ որ վրացերէնը չունենալով ը ձայնը, զայն ներկայացնում է ի-ով կամ ու-ով: Սա անշուշտ գիտական պատասխան չէ. ոչ մի լեզու կամայաբար չէ վարում իր փոխառութիւնների հետ. դժուար է ընդունել թէ մի լեզու որ սովոր է ծայրերից կտրել, միւս կողմից սովոր լինի նաև աւելացնել. վրացերէնը շեշտից էլ չէ վախճում, մանաւանդ որ հայերէնն էլ շեշտ չունի, որ մի այսպիսի կրճատում հաւանական համարուի. ինչպէս վերն էլ ասուած է, անշուստ չէ բնաւ վրացի կրճատում, այլ բնիկ հայերէն և արմատ հայերէնի ինչ որ շատ պարզ կը լինի, եթէ համեմատենք ձգբիս բառի հետ՝ որ նոյն ձևով կազմուած է: Իսկ գալով ալշարաւ, ալշարակի ձևերին, սա վրացերէնում որոշ կանոն է. ամէն անգամ որ մի բառ

վերջանում է ակ մասնիկով, այդ ակ-ը կարող է ջնջուել. օրինակ. բազմաւ, բազմակի՝ բազմակ. սպիտակ, սպիտակի՝ ձերմակ, սպիտակ Ելն, Բայց սա շատ հասկանալի է. վրացերէնն ունենալով մի նուազական ակ մասնիկ, կարծում է թէ սրանք էլ նուազական են, ուստի և ջնջում է նուազական մասնիկը:

Պիտի նկատել նաև որ եթէ վրացերէնը ի և ու տառերով մեր ըն ներկայացնում է, ինչի՞ այդ միայն մի քանի բառերի մէջ է անում, իսկ միւսների մէջ ըն ազատ է թողնում. Օրինակ. գմուհի, գմիւրի՝ գմեր (ռմկ.), գրիւլի՝ գրիւ, դրամա՝ դրամ, դրոշմ՝ դրօշ, զվարակի՝ զուարակ, խրամի՝ խրամ, մոկրիլի՝ ըմբիշ (կռիւ), խրաղագի՝ անասուն (հաւատակա՞նք?), բաւարակի՝ հրովարտակ, արաւի՝ ճրագ, շու՝ խնեթ (չղուարարդ), շիտիլի՝ շիտի, պոնիլի՝ պոնու, տաւալի՝ տրմուզ, տաւիլիլա՝ տրտունջ, փշափ՝ փշատ:

Գարձեալ եթէ վրացերէնը ը-ի տեղ ի և ու է դնում, չպէտք էր մի անգամ ի և մի ուրիշ անգամ ու դնել անկանոն կերպով, այլ միայն ու կամ միայն ի որոշ դիրքում: Այժմ յոյները, հրէաները և կովկասեան լեզուներն էլ թուրքերէնից բառեր փոխ առնելիս ը-ի տեղ դնում են ի կամ ու, բայց բոլորովին որոշ կերպով, և ոչ այնպէս անկանոն:

Աւերմն պէտք է ստել թէ պր. Մէյլէի կարծիքը՝ որը յայտնած է Revue critique-ում (Թարգմ. Բազմավեպ 1898 մարտ, էջ 118), բոլորովին ուղիղ է, բացի մի կէտից. այն է երբ յաջորդ վանկում արդէն ու կայ, օրինակ կոմուի, մտուի, ծնումը Ելն. սրանց մէջ կարելի է որ առաջին վանկի ուն հետևութիւն լինի երկրորդին. Ինչպէս այժմ պոլսեցիների մէջ ասուում է. պոնուի, արու, բուշուի, փիւ, պոուզ, ութը, թաշուր. հմմտ. վրաց. կուրուի, մոսրուի, ծուծուի Ելն. Բայց այս ևս միայն կասկածական է, և ոչ բոլորովին հաստատ:

Այստեղ դնում եմ այս շատ յարգի բառերի ամբողջական ցուցակը:

1.-ի աւելացրած բառեր.

— գիւտա՝ գրաւ. գիւլակա՝ գրուան. ծիմիլի՝ ծննդաւ. կուլիկալակի՝ կաղնշաւ. միմուրի՝ ծուռ (գւռ). նիմարի՝ նժար. նիկաւա՝ նկար. նիակի՝ նհանգ. սիլիմի՝ պղինձ. սիլմուր՝ տէճոր (վրաց. սիլի՝ տիկ ձևից). փիմրի՝ փնթի (գւռ). փուրմաւ, քուրմ. նիմուլի՝ նմոյշ:

— Այս ի յետոյ և-ի վերածուած.

անշուստ, անշուտիսի՝ Ճշմարիտ, կիւտ, կիւտակի, կիւտակակի՝ կրակ:

2. Ու աւելցուած բառեր.

Ու առանձին. — մուշակի՝ մշակ. հուրիւ՝ հրեայ. ուրակպարակա՝ հրապարակաւ. անուկանշա՝ ճակնդեղ. կուշարակի՝ կշտարան. տուրիւ՝ տիրելի (տուփ — տրփ — արմատից). փուշլա՝ փշրել, փլցնել (փշ — փշր — արմատից):

Հետևորդ ու-ով. — մոսրուի՝ մարուկ. ծուռ.

ծուռն՝ ծծուժք. ֆուրքոն՝ քթիթ. խուճուճա՝ խառնակ, խճուճեալ. փոցուճեքա՝ փցուն, դուզուզի՝ կրտսել, կտուտ. ֆուրքումա՝ քրքում: կուրքոխո՝ կզմուխ, ջուրդուդի՝ ջրմուզ, գունդուդի՝ կնգրուկ, գուրմուխի՝ դմրուխա, քուրքոն՝ բոյս օրի տերևները փոշիացնելով գործածում են իրրև քացակ (քրու). մուրմուրի՝ մրմուալ. քուճուճի՝ խճուճ ?

Ի

Ի տառը մնում է 1-ի. Օրինակ. բառի մէջ. չիւրի՝ չիր. նախիւրի՝ նախիր. սաստիկի՝ սաստիկ. պիլծի՝ պիլղծ. ծալիկա՝ ծաղիկ. սիկիկի՝ տիկին. լամիլի՝ չամիչ. ոսկիկա՝ ոստիկան. չիւրիւմի՝ չիւրիւմ. կարիծի՝ կապիծ. ապիկի՝ բագին, գասիկի՝ զատիկ. խարխալի՝ խարխալ. խխաի՝ խխա. լիւրի՝ լիւր. խիճի՝ խիճ. դալիճի՝ դաշիճ. ֆիկիճ՝ գիկիճ. գիճի՝ գիճ. մարխիլի՝ բալխիր. բալլիկն՝ բալլիկն. բիճի՝ բիճ. ամբիկի՝ ամբիկն:

Բառի սկզբում կայ միայն իբր, իբրեւ՝ օրի մասին միքիչ յետոյ.

Բառի վերջում. հանի՝ հանի. խի՝ գարի. սաճալի՝ ծղնի. բարդի՝ բարաի. ջորի՝ ջորի. սոճի՝ սոճի. փիկի՝ փնթի. մսիլի՝ տեղի. կնցի՝ խնցի. շլիկի՝ զինի. սամի՝ սաճի. հերի՝ հոռի.

2. Լինում է եւ պիւսակի կամ պիւսակի՝ պիւտակ. պիլիկնի՝ պղիկն. սպիւսակի՝ սպիւտակ (պաշլաւերէնից). վիւշապի՝ վիշապ. վերապի՝ վիրազ. ծիլի՝ ծիլ. ծերվա՝ ծիր. աքեզարի՝ արիզար. ձերամի՝ ծիրան. շլիկի՝ շիտակ. ինչպէս եւ փիլոնի կամ փիլոնի՝ փիլոն. Խալիւսի՝ Խորիւս (յա. անուն)՝ որոնք սակայն մեզնից չեն:

Բառի սկզբում իբր, իբրեւ լինում է իբր, իբրիւ, իբրիլի:

3. Ու լինում է հետեւեալ բառերում. խուսի կամ խիսի՝ խիսա. փունի՝ փին. ձիւ՝ կամ ձուս՝ ձճի.

4. Ի բառերի ծայրում բացի կանոնաւոր ձևից, առնում է նաեւ մի քանի անորոշ ձևեր. օր. քիւս՝ թեղի. բալաւ բալաիւ՝ թաղիք. բախա՝ բեր ? ակամ՝ զկնի ?

5. Կրքումա՝ յապուշ կրթել բառի մեջ ի տառի անկումը բնիկ վրացի բարդութեան օրէնքի համեմատ է:

Իւ երկրաբար բառի վերջ լինում է իլ. գրիլի՝ գրիւ. արծիլի՝ արծիւ. պալիլի՝ պատիւ. մոկիլի՝ Լմիլի (կոխ):

Բառի մէջ (բաղաձայնի քով միայն օրինակ ունենք) իլի ելի ու ի. նիլիլի՝ նիւթ. քիլիլի՝ բիւր (հնագոյն քիւր). ջուր՝ շիւզ. խուր՝ հիւզ. ալիլի՝ աղիւս. ալիլիլի՝ գիւրին. եւ յա. անուն Լիլիլի՝ հայ. Արծիլ, Արծիւզ:

Ո.

Ո բառի մէջ մնում է 1. ո. Օր. ամբիլի՝ ամբոխ. քոզի՝ բոզ. քոկիլի՝ լուրիւ (հայ. բոկեղ. ?) քոքիլի՝ բոզի. քոքոսի՝ բոտա. քոքոսի՝ բորբոք. քոքոսի՝ բորոտ. զարաքի՝ զաղապոս. գոկի՝ գոմ. գոկի՝ գոնջ. գոքի՝ գոռոզ. դուրակի՝ գորակ. գորվա՝ գոհել. լործո՝ լործ. խոնարի՝ խոնջան. խոքակի՝ խորշակ. խոքա՝ խոց. խոլի՝ խոփ. գոդոլի՝ կոթոզ. կոկոցիւրա՝ կոճել. կոկոնա՝ կոկոն. կոկարի՝ կոկոս կամ կոկոն բառից. կոլուփի՝ կոզոփ, կոդոփ. կոճի՝ կոճ. կոճակի՝ կոճակ. կոճիլի՝ կոճիլ. կոկիլի՝ կոնք. կոքիլի՝ կոշտ. կոպի՝ կոպ ? կոպսնի՝ կոպտոն. կոքոնի՝ կոռոշ. կոքոնի՝ կոռոր. կոքիլի՝ կորդ. կործիւրա՝ կործանում. մորիլի՝ մորշ. ոպոպի՝ յոպոպ. շմորի՝ շմոր. շփորի՝ շփոթ. պոլի՝ պոշ. բոկի՝ ջոկ. բորի՝ ջորի. սոճի՝ սոճի. սորո՝ սոր. սամի՝ տոհմ. սոլո՝ տոլ. ցոփի՝ ցոփ. փոքոքի՝ փոքոց. փոստ՝ փոս. փարի՝ փոր. ծակ. ֆուրիւ՝ քուրմ.

2. Երբեմն լինում է ու. խոշորի կամ խուշորի՝ խոշոր. դուրակի կամ դուրակի՝ գորակ. փոլի՝ փող. շեփոր ? փոլի՝ փող, գրամ (պրս.). դուրմի՝ կործ. ծուրվա՝ ծորել. խոշիւրա՝ խորվել. կուկուրի՝ կոկոս կամ կոկոն բառից. իսկ քաքոցի՝ կասկածական:

3. Ո հետեւեալ բառերում. նոճի՝ նոճ. նոպանի՝ ճոպան. կոճախորի՝ կոճոխոր. (եթէ հայերէնը վրացերէնից չէ վերցրած եւ իր օրէնքներին յարմարցրած. համա. մեքենայ, մեղեգի). գամեղի՝ գոմէշ. Իսկ վրաց. ալապա՝ կամ յալապ (յովապ) ձևից եւ կամ ուղղակի պարսկերէնից:

4. Յոյ բառը եղել է ցիլիլի՝ ամպերում՝ ցոլացում:

5. Ո երբեմն աւելանում է բառերում. որոլի՝ որր. քոլիլի՝ բոզի. քեկիլիլի՝ բհեկի. ալիլիլի՝ օշնայ:

Ո բառերի սկզբում 1. ո. ոպիլի՝ ոպ. ոսիլի՝ ոսակի՝ ոստիկան. որոլի՝ որր. որմն՝ որմ. 2. ջրնջուկ է շո՝ ոստ բառում:

Ով ի համար երկու օրինակ միայն կայ. բարասակի՝ հրովարտակ. գալի՝ համաձայնութիւն. հաշտութիւն. թերևս հայ. գոլոլ ? Իսկ յովապ եղած է ալապ:

Ոյ երկրաբար բառերի սկզբում չկայ. իսկ բառերի վերջը միայն վրաց. սարո՝ սարդ:

Եւ այս սխալը շուտաւայել է մեր երկարացի 2 եւ 2 մանրի մեմուարից: Խոր. Գ. Կ. Ուր երբեք չուսուցանու էր փորձապիւսեց եւ հաստատուցանա քան զամենայն աշտ. կիւրեակում. առ որով ժամանակաւ Արծիլ ուն եւ կուցեալ բազաւոր վրաց (եկոն. օր. առ որով Արծիլ ուն կացեալ բազաւոր վրաց): Իսկ Կորիւնի մօտ (կջ 20) այս պիւս եւ Առ որով ժամանակաւ Արծիլ ու անուն բազաւոր եւրեալ վրաց:

1. Վրացերէն բառից երեւում է որ մեր մեր անպիտան

